

Ovidius la Tomis: satul global și vocile exegezei actuale

Sabina FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

sab59ina@yahoo.com

Abstract: Our paper *Ovidius at Tomis: The Global Village and the Voices of the Contemporary Exegesis* presents the project *The Revenge of Barbarians. 2000 Years without Ovidiu at Tomis*, coordinated by Dorin Popescu. We consider that the project, an anthology of “essential” texts, presents a local and chronological image of the *Ovidius* cultural construct, which enlarges its limits towards more distant cultural spaces from Romania and Italy. Our analysis takes into consideration the contributions of the most important classicists, exegetes and historians who use different perspectives and methods in interpreting the opera and the ovidian artistic personality, emphasizing their influence on European thinking and sensitivity, arts and fiction. Recontextualization in critical discourses contributes to the problem of ovidic artistic representation and the relationship between reality, history and (self)fiction, highlighting the dynamic connection between paradigms of antiquity and postmodernity.

Key-words: *Ovidius, Tomis, history, fiction, critical perspectives, postmodernity.*

La 2000 de ani de la „marea trecere” a sulmonezului Ovidius de pe țărmul Pontului Euxin, opera și personalitatea sa artistică sunt încă subiecte de controversă științifică ori surse de inspirație pentru creația din toate artele; ele reprezintă ipostazieri tipice pentru confruntarea dintre libertatea creatoare cu puterea politică, iar această situație tragică, transfigurată în operă, a căpătat anvergura unui mit literar. La 2000 de ani de la trecerea sa pe țărmul Tomisului, este justificată întrebarea care este stadiul receptării lui în România actuală, la care vrea să răspundă proiectul *Războiul barbarilor. 2000 de ani fără Ovidiu la Tomis* prin antologarea exegezei contemporane [Popescu, Franga, 2017: 903]¹.

¹ Volumul este rodul unui proiect al lui Dorin Popescu, care propune revigorarea exegezei ovidiene post-monografice în România; dedicat poetului Ovidius, el este „un semn al străduinței de convertire a *solitudinii* sale culturale în *solidaritate*”; în acest scop, textele antologate ale celor peste 80 de contribuitori sunt organizate pe criteriul paradigmei temporale; în capitole distincte, apar vocile trecutului, ale prezentului și ale viitorului, toate la un loc formulând „o scrisoare colectivă” de omagiere a poetului, care are ca miză majoră o „semioză colectivă”, în care „toate contribuțiile... au importanță simbolică egală”, realizând o „fotografie narativă a Tomisului ovidian”, „o carte-document a Tomisului”. Coordonatorul proiectului structurează volumul în trei părți: **I. Vocile trecutului;** **II. Vocile prezentului:** II.1. *Vocile exegezei*, II.2. *Vocile culturii*, II.3. *Vocile cetății*, II.4. *Prieteni de departe*; **III. Vocile viitorului.** Criteriul secundar, de organizare internă a capitolelor, este mai lax, prin amestecul de genuri discursive, de tematică și stil și prin diferențele de amploare textuală și de anvergură personală a autorilor.

I. *Vocile trecutului* cuprind cuvântări publice (Petru Vulcan), interpretări istorice și juridice ale cauzelor relegării poetului la Tomis (Carol Blum), eseuri comparatiste asupra creației ovidiene din perioada romană și cea tomitană (Grigore Sălceanu), iar tragedia sa destin, asemănat cu cel al lui Socrate, este considerat important „ca prim act de contopire a sufletului dac cu cel latin”, Ovidiu fiind „cel dintâi mare poet al românilor” ([sic!] Puiu Enache). Între

Vocile exegezei sunt reprezentate de clasiști de prestigiu, ca Liviu Franga, Mihaela Paraschiv, Ioana Costa, Ștefan Cucu, exegeți de marcă – Mircea A. Diaconu, Iulian Boldea, Adrian Dinu Rachieru, Ilie Luceac, ori istorici ca Ioan Aurel Pop; acestora li se alătură personalități ale lumii academice din Italia, ca Paolo Fedeli, Grazia Maria Masselli, Rosalba Dimundo, Raffaele Giannantonio. Perspectivile de interpretare (de factură juridică, istorică, estetică, filologică, teoretică, critică sau comparatistă) se completează reciproc, iar vocile interpretărilor români (de pretutindeni) și străini se orchestrează coerent în contrapunct.

Paginile semnate de mari clasiști români ne determină să reflectăm, încă o dată, la raportul dinamic dintre paradigmele antichității clasice, modernității și postmodernității și la caracterul supra-temporal al valorilor ca temei al salvării spirituale și morale a culturii și civilizației europene. Printr-o lectură de profunzime, de factură post-structuralistă și deconstructivistă, Liviu Franga propune în „*Poemul posibil*”: *Poemul pe care Ovidiu nu l-a scris niciodată* o ipoteză critică în răspăr cu exegeza anterioară; analizând elementele de discontinuitate discursivă din elegiile tomitane, el reconfigurează *urmele* unui poem în care poetul nu își declară „groaza, ci mulțumirea, chiar satisfacția – că trăiește. Inclusiv la Pont.” [Popescu, Franga, 2017: 81]

Demolarea idolilor, răsturnarea valorilor instituite, pluralitatea căilor de acces către sensul vieții și al operei sunt *strategii* care aparțin deopotrivă literaturii și criticii actuale; ele migrează de la una la alta, în comuna căutare a izvorului de umanitate în haosul vieții reale sau ficționale, cu încercările ei superficiale sau esențiale. Metamorfoza, principiu pitagoreic al întregii existențe, asumat de Ovidiu în creația sa romană, devine deopotrivă principiu al *poieticii* tomitane și al criticii literare, care trasează drumul poetului către sine, drum al rostirii interioare a unei experiențe radicale, a cărei intensitate a avut un efect de ecou dincolo de milenii. Marin Mincu și-a construit romanul *Moartea la Tomis. Jurnalul lui Ovidiu* pe o ipoteză asemănătoare; în interpretarea sa, *Marin Mincu și revanșa barbarilor*, Mircea A.

vocele trecutului se află câteva fragmente din traduceri (Traian Lazarovici) și din opere literare inspirate de poet, aparținând scriitorilor Titus Cergău, Paul Miron și Marin Mincu, al cărui roman ca fals jurnal ovidian va constitui obiectul exegezei din partea a doua, precum și un text al lui Dorin Popescu, *Noi exiluri la Tomis*.

Cel mai consistent din volum este primul subcapitol din partea a doua, II.1. *Vocile exegezei*, care ocupă aproape jumătate din paginile cărții (400 de pagini); el ar fi putut constitui singur un prim tom al acestei antologii (cu minime ajustări), în care antologatorul renunță la criteriul secundar de organizare a capitolelor, cel al originii și cel al distanței din (sub)capitolele I, II.2, II.3, II.4., III.

Textele cu caracter literar domină subcapitolul II.2. *Vocile culturii*, unde și Dorin Popescu publică un *Poem către Ovidiu*, „*răzbușării*”, afirmând cu patos elegiac substratul etic al culturii tomitane post-ovidiene și cel poetic al existenței. Publică aici Ion Moiceanu, Ioan-Mircea Popovici, Rodica Maria Popescu, Ananie Gagniuc, Taner Murat.

II.3. În *Vocile cetății*, Ștefan Cucu se referă la contribuțiile constănțene la evocarea personalității lui Ovidiu, Constantin C. Daba rememorează întâlnirea sa cu mari clasiști români (precum N. I. Barbu, Petru Creția, Al. Graur, Aram Frenkian), Silvia Leucă prezintă traduceri și prelucrări românești ale scrierilor ovidiene, iar Ionel Alexe - Fondul de carte Ovidiu în colecțiile bibliotecii constănțene; o serie de texte evaluează importanța unor proiecte trecute sau viitoare dedicate poetului (Aurel Papari: *Omăgiu șagunist poetului latinității noastre*, comparat, în alt articol, cu Sf. Apostol Andrei; Dorin Popescu: *Tomitanilor: să-i redăm poetului casa!* și *După 2000 de ani, în Tomisul părăsit de Ovidiu. 5 proiecte urgente pentru cultura tomitană*; Victor Ciupină: despre înfrățirea orașelor Constanța și Sulmona); tot aici, sunt integrate și câteva exegeze ale operei lui Ovidiu (Tanța Nanu, Mariana Giurcă, Gabriel Mitroi). Sunt prezenți cu articole și: Cristina-Maria Ivan, Olga Duțu, Daniel Mihai, Victor Crăciun, Mitică Iosif, Nicoleta Iosif, Octavian-Eugeniu Manu, Dorina Popescu.

II.4. *Prieteni de departe* sunt scriitori și profesori din țară, prezenți cu texte literare, eseistice și exegetice: Cornel Niculae, Dumitru Brăneanu, Viorel Savin, Zinica Ionescu, Mihaela Nicolae, Dorica Coca, Georgeta Cozma, Veronica Radu, Ina Stincă, Cristina Zderea, Calistrat Costin, Liviu Ioan Stoiciu.

III. *Vocile viitorului* sunt vocile elevilor, câștigători ai unor premii literare, îndrumați, cei mai mulți, de doamnele profesoare Silvia Leucă și Daniela Varvara din Constanța: Roxana-Elena Cristea, Cristina Danovschi, Andreea Bianca Ccoară, Teodora Roxana Roșu, Georgiana Stoica, Ana Maria Măniosu, Alexandru Popp și Ovidiu Achim.

Diaconu extinde problematica tematică, a toposului sacru dezirabil din roman, către cea a identității individuale și colective; iar concluzia sa este că miza romanului este „să transmită ceva europenilor despre români (și despre România profundă) printr-un artificiu istorico-narativ provocator.” [Popescu, Franga, 2017: 99]

Destinul istoric al poetului are un caracter exemplar pentru existența umană supusă „terorii istoriei” din toate timpurile, de aceea s-a impus în conștiința posterității cu forța unui mit livresc. În discursul său prefațial, *Tomis după Tomis. Forța erorii*, Liviu Franga subliniază faptul că Ovidius este unicul poet latin care a transpus în universul poeziei trăiri provocate de traume, de ruperea de propria condiție ontologică prin „forța erorii”. Eroarea augustană leagă însă poetul damnat de „ființa unui viitor nou ethnos”, care ne face implicit „și fii ai lui Ovidius” [Popescu, Franga, 2017: 16]. În această calitate, se impune aproape ca o fatalitate numărul urmașilor săi care au avut o soartă asemănătoare, de la Dimitrie Cantemir la Ion Heliade Rădulescu, de la Bogdan Petriceicu Hasdeu la Mircea Eliade. Despre *Dumnezeu s-a născut în exil* scrie și Iulian Boldea care observă, dincolo de corespondențele exterioare, tematico-biografice, dintre Ovidiu și Vintilă Horia², o dimensiune parabolică autoreferențială a romanului: „Aflat la limita dintre istorie și ficțiune, dintre mit și realitate, personajul lui Vintilă Horia trăiește, cu patos reținut, o experiență a rememorării și evaluării propriei opere și propriului destin.”³ [Popescu, Franga, 2017: 146]

Valoarea etică a cercetării științifice, aflate în slujba apropierii de adevărul creatorului și al operei sale, a cărei exersare devine vocație axiologică, implicând o transmutare a emoției în luciditate simpatetică, rigoare și spirit critic, o demonstrează cu asupra de măsură câteva studii. Un prim reper este textul Ioanei Costa, care analizează epistolele lui din perspectiva *Epistolografiei poetice*, definindu-le prin mărcile stilistice și elementele autoreferențiale raportate la genul, specia și tradiția literară cărora le aparțin. Referindu-se la cauzele relegării la Tomis, Mihaela Paraschiv realizează o *Defensio Ovidiana sub specie aeternitatis* (ecou al apologiei platoniciene pentru Socrate), într-un discurs riguros, sobru, clar, dens și elegant, model de analiză tabulară a scrisorilor lui Ovidius, puse în relație cu texte teoretice de factură retorică și juridică, cu informații istorice din antichitate și cu exegeze moderne, pentru a-și susține ipotezele și a-și afirma opiniile despre această eroare. Pentru mine, această metodă de lectură complexă, interdisciplinară, este la fel de seducătoare ca aceea în filigran a lui Liviu Franga și se înrudește îndeaproape cu aceea a lui Ioan Aurel Pop; articolul său, *Ovidiu și barbarii din Pont*, circumscrie versurile poetului cu precizie de miniaturist în contextul etnic, istoric, geografic și cultural în care a trăit Ovidius, oferind un motiv de reflecție asupra destinului istoric și cultural al omului și popoarelor în mijlocul cărora a trăit: „Cucerirea acestui pământ de către armata romană s-a împletit în *Romania* danubiană cu una spirituală, a cărei întruchipare este poetul rămas în Pont, ca etern simbol al Romei, Publius Ovidius Naso. El este romanul care a învățat getica, în vreme ce geții sunt *barbarii* care au învățat latina și s-au înnobilit pentru vecie cu moștenirea clasicismului roman”. Asumându-și integral această *lectio*, la sfârșitul excursului său Ioan Aurel Pop ne invită la un ospăț rafinat al cunoașterii sale, transpusă în formă poetică: propria sa traducere liberă, cu rimă, a versurilor 73-76 din *Tristele*: „Eu zac sub astă piatră,

² Despre aceste probleme, vezi studiul lui Adrian Dinu Rachieru, *Proba exilului și „febra Ovidiu” (Vintilă Horia vs. Ovidiu)*. Au mai semnat articole în această parte Ionela Cuciureanu, Viorica Lascu, Tudor Nedelcea, Mariana Cojoc, Viorica Stan, Florin C. Stan, Ana-Maria Răducan, Stoica Lascu, Claudia Georgiana Mihail, Dorin Popescu, Aurelia Lăpușan, Anastasia Dumitru, Silvia Leucă, Zinica Ionescu, Carmen Florescu și traduceri ale textelor italiene: Ștefania Mincu, Simona Maria Marinoiu, Bianca Ibadula.

³ O *parabolă a exilului interior*.

Ovidiu, cântărețul/ Iubirilor suave, care-am plătit greu prețul/ De treci pe-aici, dacă-ai iubit din plin,/ Te roagă pentru el, să-i fie somnul lin.” [Popescu, Franga, 2017: 140]

Galeria marilor clasiști și exegeți din mediul academic ar fi putut câștiga și mai mult în anvergură prin prezența strălucitului clasicist, critic și istoric literar, traducător și poet, Traian Diaconescu; domnia-sa a publicat din 2017 încoace numeroase, diverse și valoroase studii de istoria mentalităților și comparatism (între Ovidius și autori latini și români), de estetică, poetică, stilistică, precum și traduceri și peste 130 de micropoeme dedicate lui Ovidius⁴; simplificând, putem spune că literatura română îi datorează nu doar întâlnirea cu mari scriitori latini (de la Cicero și Cato la Seneca, P. Syrius și Apuleius, până la poeții post-clasici și autori creștini), ci și cea cu scriitorii de expresie latină (Nicolae Spătaru Milescu, Petru Movilă, M. Graziani, I. Sommer, M. Bandini), ori traducerea marilor balade populare și a poezilor români în metru original (de la *Miorița* și *Meșterul Manole* la volumele dedicate lui Eminescu, Macedonski, Bacovia, Blaga și Arghezi); istoricii îi datorează accesul la numeroase documente din perioada medievală, inclusiv la corespondența de la curtea lui Ștefan cel Mare, istoria limbii – studii de referință despre etnogeneza poporului român, iar critica și istoria literară – erudiția rafinată de sensibilitatea și rațiunea unui umanist în comentariile sale asupra marilor autori.

Revenind, constatăm funcția modelatoare a cercetării literaturii ovidiene asupra gândirii și sensibilității intelectuale europene; numeroase contribuții ale exegeților italieni și români sunt în relație dialogică și de complementaritate; ea se datorează fie opțiunilor tematice ori afinităților de viziune asupra textelor analizate, fie structurării argumentației în discursul științific ori mizelor cercetării. Astfel, aidoma lui Ioan Aurel Pop, Paolo Fedeli privește opera tomitană ca expresie a metamorfozei unui poet latin, pentru care poezia era singura modalitate de recuperare a Romei, într-un poet get, pentru care poezia devine temeiul existenței sale pe pământul dobrogean și totodată o metaforă a transformării sale interioare [Popescu, Franga, 2017: 140]⁵.

Cunoașterea clasicismului îndeobște vedește a avea un rol socio-cultural integrator, implicând deopotrivă reconectarea la textele teoretice fundamentale ale antichității și recursul la cele mai moderne perspective de abordare care să problematizeze, în cazul de față, însăși reprezentarea artistică și relația dintre realitate, istorie, ficțiune și autoficțiune, ori transgresia vieții în text și a textului în realitate. Studiul comparatist al Graziei Maria Masselli, *Invectiva contra inimicumsuum: Ovidio da Tomi*, analizează din perspectivă retorică poemul ovidian *Contra lui Ibis*, situându-l în ansamblul tradiției literare cu caracter polemic, definită în tratatele antice prin trăsături specifice (vocabulary, ton, conținut, funcție, intenționalitate, mijloace, strategii de persuasiune etc.). Autoarea demonstrează trăsăturile invectivei oratorice și definirea ei „ca schemă teoretică fixă și repetitivă” (W. Süß), analizând descrierea negativă, procedeele oratorice folosite în poemul ovidian scris la Tomis și tehnicile textuale ale autorului creștin Tertulian pentru realizarea acesteia. Concluzia sa este că, deși virulența limbajului este o trăsătură comună acestor două tipuri de discurs aparținând celor doi autori, Ovidiu utilizează invectiva ipocrit, în scop persuasiv,

⁴ În anii de referință, a tradus pentru prima dată în limba română poemele: *Nux*, *In Ibin*, *Consolatio ad matrem Livia* și a publicat studiile și articolele: *Epitaful lui Ovidius și structura epitafurilor marilor poeți latini*; *Afinități electiv: Nicolans Olabus și Ovidius*; *Ovidius: Mitul lui Orfeu – arta literară și ideologia augustană*; *George Călinescu și Ovidius*; *Ovidiu și Brâncuși. Configurații mitice și transfigurări artistice*; *Ovidiu la Tomis. Enigma relegării și metamorfozele poeziei*; „*Ars Amandi*”: *conformism și nonconformism politic*; *Ovidius. De la semn la metasemn în „Tristia”*; *Ovidius. Viziune estetică barocă în „Metamorfoze”*; *Arta comparației narative în „Metamorfoze”*; *Parodii mitologice la Ovidius și Prudentius*. [vezi „Vitrăliu”, nr. 46, 47 din 2017 și 48 din 2018].

⁵ *Ovidio a Tomi: metamorfosi negate e metamorfosiruscite*.

în timp ce Tertulian o folosește cu o ușoară detașare, avându-și sorgința în atitudinea creștină, a cărei toleranță se raportează la termenul *miser cordia* [Popescu, Franga, 2017: 123]. Pe de altă parte, Estela Antoaneta Ciobanu își fundamentează teoretic lucrarea *Can the Barbaria Talk Back? Arachne, Philomela, Echo, and the Disowning of Women's Voice in the Maze of (Fe)male Auctoritas*, asumându-și perspectiva feministă de interpretare a câtorva dintre miturile transfigurate de Ovidius în *Metamorfoze*.

Receptarea critică reflectă și trăsături ale gândirii și discursului postmodernist, sensibilitatea sa transgresivă, care umple lapsusurile realității și tăcerile textului și resuscită memoria culturală prin ceea ce are ea memorabil tocmai la periferia ei, al cărei discurs, descompus și reinterpretat în spirit ludic, acționează subversiv la adresa discursului dominant al epocii în care a luat naștere. Oare nu astfel sunt scrierile „tomitane” ale lui Ovidius în raport cu restul creației sale „romane” și cu orizontul de așteptare al cititorilor din epoca sa, ori tentativele exegeților de a rupe barierele dintre arte și genuri, pentru a reliefa multiplicitatea fațetelor artistice ale unei opere-origini, ale cărei straturi succesive sunt spațializate și transformate într-o cameră de rezonanță, în care se manifestă toate, simultan?

Tabloul mozaicat al exegezei actuale, care propune ipoteze de lucru și recontextualizări ale textului ovidian, demonstrează influența lui uriașă asupra culturii europene, prin înseși tematica și metodele de abordare atât de diverse. Astfel, Rosalba Dimundo cercetează din perspectivă trans-disciplinară mitul Semelei povestit în *Metamorfoze* și transpus de Händel în opera muzicală, în articolul *La Semele ovidiana al cospetto di Händel*; dincolo de complexitatea ei, analiza are o miză extrem de importantă: definirea validității studiului clasicilor și verificarea modurilor permanenței lor în cultura contemporană. În contrapunct, Ștefan Cucu prezintă viziunea estetică a poetului și relația dintre arta literară, pictură și muzică (*Artă și arte în creația ovidiană*), iar Andreea Bratu evaluează *Impactul textului ovidian în reformarea limbajului muzical cult vest-european*. O miză asemănătoare are și Raffaele Giannantonio; în lucrarea *Ovidio in architettura tra Giulio Romano, Gian Lorenzo Bernini e Louis le Vau*, el cercetează relația *Metamorfozelor* literare cu alte limbaje, al sculpturii și arhitecturii italiene baroce; transfigurările secundare (sculpturale și arhitectonice) devin elemente ale unei ale unei metamorfoze urbane și părți ale unui *Theatrum Urbis, Mundi & Ecclesiae* [Popescu, Franga, 2017: 327]. În ecou, tema este abordată la Tomis, de Valentin Ciorbea, care prezintă *Sursele arhivistice privind statuia lui Ovidiu de la Constanța*.

Spiritul ludic, relativizarea capacității noastre de cunoaștere și de înțelegere a sensului, plasate în jocul liber al discursului, care adesea își dezvăluie o dimensiune paradoxală, încifrată, transformă actul critic într-o formă de aventură care dedublează textul într-o ficțiune de gradul al doilea, ezitând între neliniște și neastâmpăr, între scepticismul dizolvant și amuzamentul complice al postmodernismului [Petrescu, 1998: passim]. De pe aceste poziții, Dorin Popescu își asumă o perspectivă semiotică de interpretare, în linia școlii critice inițiate de Marin Mincu, pentru a accede la „autenticitatea textului” ovidian de exil; provocator, el se declară în opoziție cu vechea critică și conceptele ei, ba chiar și cu ideea apartenenței operei „tomitane” la genul epistolar, care a fost definit deja [*DTL*, 1976: 147], între altele, prin caracteristicile formale ale scrisorii literare, ori prin substanța sa lirică, teme filosofice, morale sau estetice și caracterul ficțional, variabil de la un autor la altul; or această ultimă trăsătură lasă ușa deschisă către exegeza estetică și depășirea criteriilor retorice și etice (pe care Ovidius însuși le leagă de concepția sa poetică). Într-un efort de de-realizare a textului, renegând dimensiunea lui pragmatică și distanțându-se de cea (auto)referențială, prioritare, e drept, în exegeza anterioară, el își proclamă opțiunea pentru exercitarea unei critici „eretice”, care să demonstreze mai bine decât până acum literaritatea epistolelor. Acest gest ar fi îndreptățit de absența documentelor și de specificitatea mecanismului discursiv, de

caracterul indeterminat, deopotrivă, al realității și ficțiunii: „Va fi fost *adevărat*, în factual, că Ovidius a scris, la Tomis, un poem în limba getă? Deocamdată, avem motive să o credem pentru că (doar el) o spune, explicit, în *Pontice*, IV, 13. Însă, totodată, avem motive (cel puțin egale) să nu o credem, *tocmai* pentru că el o spune.” [Popescu, Franga, 2017: 432]⁶ El privilegiază ca tipice pentru corpusul poetic de referință mărcile ambiguității, care sunt creatoare de tensiune lirică și fac posibilă, în cele din urmă, decodarea în cheie ironică a discursului, a cărui figură structurantă devine inversiunea; din punct de vedere antropologic, această pledoarie ar putea relansa sensul ovidian al raportului de opoziție dintre conceptele *cult* vs. *barbar* vs. *barbarizat*, *cultură* vs. *civilizație*, legate de o „temă sensibilă pentru etno-profilul nostru” [Popescu, Franga, 2017: 461], întrucât concluzia autorului lui este: „În registru simbolic, Roma, debarasându-se de *cărți*, primește în schimb *săgeți*, devine *barbară*, iar Scythia Minor se debarasează de *săgeți*, devine *carte*, devine spațiu al cărții, spațiu civilizator. Săgețile și cărțile sunt semne textuale care susțin fără greș această ipoteză semiotică. [...] Iar *Tristele* și *Ponticele* sunt texte inverse ale unei metaironii cifrate, un joc textual cu semne și chei.” [Popescu, Franga, 2017: 464-465]⁷, lucru adevărat pentru creația din a doua/ ultima parte a relegării sale, când și-a asumat destinul tragic, care a deschis-o către zări metafizice [Diaconescu, 2017: 68].

În substratul lor, încrâncenarea și radicalismul discursului ascund încrederea autorului în forța orfică a literaturii și a discursului critic, de a schimba realitatea și de a reorienta gândul spre o condiție liberă, de factură maximalistă, adoptând deopotrivă o *via negativa* și una *afirmativa*. Pe de o parte, discursul critic refuză analiza de tip retoric și istoric, pe de alta o practică în afirmarea ipotezelor sale; în paratextele de la începutul și sfârșitul volumului, deplânge, pe de o parte, lipsa de sprijin în împlinirea acestui proiect de anvergură, pe de alta își exprimă recunoștința față de susținerea concretă a lui Liviu Franga, coeditor, și față de încurajarea primită de la mentorul său în acest travaliu, Mircea A. Diaconu, care i-a fost, cu ani în urmă, coordonatorul tezei de doctorat, personalități de prestigiu ale lumii academice; pe de o parte, adoptă toposul umilinței în evaluarea contribuțiilor tomitane și românești la ovidianism, pe de alta realizează acest proiect de anvergură pe care singur îl numește unic în România și în lume. Care ne convinge de adevărul formulat de coordonator în *Epilog*, că „Ovidius se va fi întors la Sulmona, *patria sa*, [...] din 2012 încoace... [că] el, Ovidius, n-a cunoscut însă exilul adevărat. Și a rămas aici.” [Popescu, Franga, ed., 2017: 762]⁸

BIBLIOGRAFIE

- Diaconescu, 2017: Traian Diaconescu, „Ovidiu la Tomis. Enigma relegării și metamorfozele poeziei”, în „Vitrăliu”, Periodic al Centrului Cultural „George Apostu”, nr. 47, Bacău.
 DTL, 1976: *Dicționar de termeni literari*, București, Editura Academiei R.S.R.
 Petrescu, 1998: Liviu Petrescu, *Poetica postmodernismului*, ed. a II-a, Pitești, Editura Paralela 45.
 Popescu, Franga, 2017: Dorin Popescu, Liviu Franga (ed.), *Răzbușunarea barbarilor. 2000 de ani fără Ovidiu la Tomis*; autor al proiectului, coord. și responsabil al volumului: Dorin Popescu, București, Editura Ideea Europeană.
 „Vitrăliu”, nr. 46, 47 din 2017 și 48 din 2018.

⁶ O paradigmă eretică: ceremonialul textului în literatura de exil – „Tristele” și „Ponticele”.

⁷ Săgeata și cartea la Tomis. „Barbarul” – metaironie la adresa Romei.

⁸ Relegat la Tomis, reabilitat la Sulmona: în loc de epilog.